

Papp Viktor

Fényképalbummal a közönség kegyeért Schrecker Ignác és a *Magyar Akadémiai Album* megszületése¹

Bevezetés

A Magyar Tudományos Akadémia meghatározó szerepet játszott a magyar nemzet 19. századi szellemi életében. A tudós társaság intézményesülése több évtizedig tartott, a Duna-parton épült székházát 1865-ben vehette birtokba, az ünnepélyes megnyitóra 1865. december 11-én került sor. A kor vizualitás iránti fokozott igényét kielégítve az Akadémia a jeles alkalomból kiadatta tagjainak arcképcsarnokát. A magyar tudósok portréit tartalmazó díszalbumból két méretet is forgalmaztak, ezekből több hazai közgyűjtemény őriz példányokat.² A következőkben a nagyobb alakú fényképalbum keletkezési körülményeit ismertetem, hiszen annak megalkotása szorosan kapcsolódik a fényképalbumok magyarországi megjelenésének és elterjedésének időszakához, tipikus példáját képezve a megrendelésre készült, hivatalos (közéleti) fényképalbumnak. A *Magyar Akadémiai Album* születése emellett felhívja a figyelmet az 1860-as évekbeli magyar fényképészeti tevékenység előtt álló szakmai kihívásokra, valamint a fényképészek által üzött gyakorlatokra, melyekkel munkásságukat kívánták megismertetni a szélesebb közönséggel.

A fényképalbumokról és portréképekről általában

Az első fényképalbumok az 1850-es években jelentek meg a kora újkorban kedvelt *Stammbücherek* mintájára.³ Az 1860-as évektől kezdve teljes fényképgyűjteményeket, részben kitöltött, részben üres, illetve teljesen üres fényképalbumokat hoztak kereskedelmi forgalomba. Utóbbi esetében a gyűjtők saját szempontrendszerük szerint csoportosíthatták, bővíthették a fényképalbum tartalmát. A 19. század második felében felhasználás szempontjából három különböző albumtípus terjedt el: (1) személyes, (2) hivatalos és (3) speciális fényképalbumról beszélhetünk. Az első típust magánszemélyek állították össze saját célra, míg a hivatalos fényképalbumok megrendelésre készültek, gyakran nem is portrékat, hanem építészeti, műemléki fényképeket tartalmaztak. A speciális típusúak közé a jeles alkalomra, tiszteletadásra készült albumokat sorolhatjuk.⁴ Fontos megemlíte-

¹ Jelen tanulmány bővített, jegyzetelt változata az eredetileg a nemzetikönyvtar.blog.hu-n megjelent ismeretterjesztő írásomnak.

² BICSKEI – UGRY 2018. 119. Mindkét változatból őriz példányokat az MTA KIK Kézirattára, a nagyobb alakú albumból fennmaradt a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárban, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában, az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Fénykép- és Interjútárban és a Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtárban (Szeged). A kisebb alakú fényképalbumból jóval több került kereskedelmi forgalomba, így számos példány ma is megtalálható különféle hazai közgyűjteményekben.

³ Csakúgy, mint a Stammbücherekben, a fényképalbumokban is általában a legjelentősebb személyek kerültek az első helyre, egyes kutatók szerint a rokon vonások megerősítik a feltételezést, hogy a fényképalbumok esztétikája erre a korábbi műfajra vezethető vissza. DAHLGREN 2010. 178.

⁴ DAHLGREN 2010. 177–179.

ni, hogy szerzőség szempontjából egy következő csoportosítást is elvégezhetünk, hiszen a műtermi fényképeket, de legalábbis a hivatásos fényképészek által készített képeket tartalmazó album különbözik az amatőr jellegű fényképösszeállításoktól.

A fényképalbumok megjelenése egybeesett a vizitkártya (*Carte de visit, Visitenkarten*) formátumú képek elterjedésével, melyek mérete általában 6x9 cm volt. A szabványformátum megnyitotta az utat a tömegtermelés és a széleskörű felhasználás előtt. Ezeknek a portréfényképeknek befogadók általi észlelése és érzékelése még az 1860-as években sem számított magától értetődőnek. Az arcok felismerésének képessége egy tanulási folyamat eredménye volt, és bár kultúrtörténeti szempontból a fénykép feltalálása forradalmi változásokat hozott magával, a nézők a korábbi időszakokban nem találkozhattak hasonló vizuális dokumentumokkal.⁵ A portréfénykép által leképzett arc más jelentőségének befogadói felismerése fokozatosan, a fényképezés lassú demokratizálódásával alakult ki. A 19. század középső harmadában a vidéki-paraszti társadalom kifejezetten ellenségesen viszonyult a fénykép médiumához. Sőt, még a városokban is óvakodva figyelték a fénykép térhódítását, részben annak köszönhetően, hogy az erőteljesen kézműves mesterség jeleit viselő fényképész korábban nem látott gyakorlatokat végzett a fényképmodellek előtt. A fényképezés első évtizedeiben a fotográfusok az alacsonynak mondható kereslet miatt kénytelenek voltak hozzáértésüket és felszerelésüket „műutazás” keretében más tájakra is elvinni. Olyannyira, hogy az 1860-as években a vándorfényképészet még a legismertebb fényképészekre is jellemző volt. A fotótechnikai újításoknak, valamint az állandó műtermet működtető fényképészek hódításának köszönhetően néhány évtizeddel később ezek a vándorfényképészek egyértelműen a fényképezőtársadalom alsó rétegének, legkisebb presztízsű csoportjának számítottak.⁶

A 19. század közepén, illetve a fotográfia első évtizedeiben a személyfényképezés, pontosabban a műtermi portré volt az uralkodó. Ez szoros összefüggésben állt azzal, hogy a fénykép tömeges megjelenése új élmények forrását jelentette az ember számára, új magatartásformákat, új szokásokat hozott divatba. Mindenekelőtt élmény volt a fényképezett személy számára a találkozás önmagával, és az, hogy a különféle emberi helyzetek, viszonylag egyszerű eszközökkel, konzerválhatóvá váltak.⁷ A portréfényképek varázsához az is hozzátartozott, hogy bár erőteljesen megfogalmazódott a festészeti hagyományok számonkérése a fotográfiával mint új médiummal szemben, a korábbi elvárások helyett egyre inkább elfogadottá vált a tény, hogy egy fénykép az alany adott pillanatban megfigyelhető állapotát tükrözte.⁸

A vizitkártyák elemzése mára már kiterjedt szakirodalommal rendelkezik.⁹ A vizitkártyák megjelenését André Disdéri (1819–1889) francia fényképészhez szokás kötni, aki az 1850-es években szabadalmaztatta formátumát. A vizitkártya igazi sikertörténetnek számított az egész világon, széleskörű elterjedésében közrejátszott, hogy a fénykép reprodukálhatóságát és rugalmasságát hirdette.¹⁰ A *Magyar Akadémiai Album* ilyen vizitkártyákat, portréképeket tartalmaz, ennek ellenére az album műfaji besorolása mégsem egyszerű. Egyrészt a kezdeményezés nem a megrendelőtől, hanem magától a fényképezőtől indult,

⁵ TOMSICS 2020. 169–170.

⁶ STEMLERNÉ BALOGH 2009. 40.

⁷ TARCAI 1993. 391–392.

⁸ TOMSICS 2009. 408.

⁹ BANN 2001. 15.; STEMLERNÉ BALOGH 2009. 35–39.

¹⁰ BATCHEN 2009. 80–82.

és ugyan a testület is hozzájárult az album megjelentetéséhez, mégis csak egy speciális alkalom miatt kerültek megörökítésre az akadémikusok. A fényképalbum lényegében egyszerű hivatalos és speciális jellegű. Az albumból készült egy nagyobb alakú verzió, itt egy-egy oldalon négy portré látható. A kisebb kialakítású albumban a portréképek csoportba szedve találhatók, a táblákon aranyozott ovális keretben a tagok mellképei, a mellképek alatt a nevek szerepelnek.¹¹ Az első két csoportképen az elnökség és az igazgatótanács, a többin az egyes tudományos osztályok tagjai láthatók. Az album szerzősége kevesebb kérdést vet fel, hiszen jól dokumentált, hogy azt Schrecker Ignác fényképész készítette.

Az alkotó – Schrecker Ignác fényképész

Schrecker Ignác jól csengő fényképésznév volt az 1860-as években. Schrecker Ignác (születési nevén Izsák) 1834-ben született a cseh Golčův Jeníkovban. A német anyanyelvű, zsidó vallású, közrendű családról alig néhány információ ismert, az édesapa kesztyűkészítő iparosmester volt.¹² Schrecker 1854-ben fél évet tanult Marastoni Jakab művészképző iskolájában. Az olasz származású Marastoni Jakab akadémiaja 1846-tól a pesti hivatalos művészképzés elsődleges helye volt. A velencei mintára épült, kilenc tantermet magába foglaló „akadémia” főleg a művek másolásán keresztül képezte a tanulókat. 1846-ban a jogi tanulmányaival egy időben Zichy Mihály (1827–1906), de a kassai születésű Klimkovich Ferenc is járt a tanintézetbe.¹³ Schrecker Ignác másodfokú oklevelet szerzett az akadémián, 1856-ban e rövid előképzettségének köszönhetően kapta meg a komáromi rajztanári pozíciót.

Schrecker Ignác későbbi életét ennél kevesebb homály fedi. A fényképész első feleségének személye ugyan nem ismert, második házasságkötésére 1876-ban került sor, amikor Miskolcra utazott. Ekkor került kapcsolatba Clossmann Eleonórával, egy módos osztrák família tagjával. Kettejük levelezéséből tudható, hogy a fényképész 22 évesen házasodott először, és hogy a válás 1872-ben következett be. Clossmann Eleonóra válaszleveléhez egy fényképet is csatolt magáról, amely „meggyőzte” Schrecker Ignácot a személyes találkozó-ról. 1876. május 28-án házasodtak össze, miután a fényképész elhagyta az izraelita vallást és a református hitre tért át.¹⁴

Egyes vélemények szerint Schrecker Ignác 1862-ben nyitotta meg fényképészeti műtermét Pesten, a Bálvány (ma Október 6.) utca 3. szám alatt, a Kappl-féle házban.¹⁵ Az 1873. évi bécsi világkiállítás katalógusának tanúsága szerint a műterem megnyitása csak egy évvel később történt meg.¹⁶ Az 1860-as években egyidejűleg tíz alkalmazottat is foglalkoztatott, műtermében azonban, e szerint, nemcsak egyszerű segédek dolgoztak, hanem a fényképészeti eljárásokhoz értő, a technikát külföldön elsajátító szakemberek is.¹⁷

¹¹ BEKE 2004. 213–214.

¹² HAILEY 1993. 8–9.

¹³ FARKAS 2005a. 124–125.

¹⁴ HAILEY 1993. 9–10.

¹⁵ HARSÁNYIOVÁ SZCSUKA 2016. 31–32.

¹⁶ UNGARN AUF DER WIENER WELTAUSSTELLUNG 1873. 169.

¹⁷ A fényképészeti műtermek tulajdonosai fővárosi és külföldi példákat követtek a műtermek kialakításában. Emellett szívesen alkalmaztak világot járt felvételezőket, műteremvezetőket, akik a magukkal hozott ismereteket, tapasztalatokat meghonosították.

Vállalkozása keresett lett arisztokrata és polgári körökben, 1865 és 1870 között Ekl Pállal már egy másik műtermet is üzemeltetett.¹⁸

Schrecker Ignác első fényképét feltehetően 1860-ban készítette el. A legnagyobb példányszámú és hosszú ideig, 1854-től 1921-ig megjelenő *Vasárnapi Ujság* 1857-ben közölt először olyan illusztrációt, amely egy fénykép után készült. A következő fotóhasználatra vonatkozó utalás 1860-ból származik, ez az illusztráció a községi „bírói pálca” átadását örökítette meg, a megjegyzés szerint a nyomat Schrecker Ignác fényképfelvétele alapján készült. Az eseményről a *Vasárnapi Ujság* a következőképpen számolt be:

„Hazánk némely vidékén szokásban van, hogy a községbírói hivatal jelképileg adatik át a lelépő bíró által az újonnan megválasztottnak, oly módon, mint azt ide mellékelt rajzunk mutatja. Neveztetik e tény: bírói pálca átadásának s csak ezen formalitás megtörténte után léphet az új bíró hivatalába. Oly országban, mint a mienk, hol kegyelettel csüggyünk az ősi szokásokon, ily külső formások megőrzése, melyek senkinek nem ártanak, igen kívánatos. Rajzunk azon bírói pálca-átadást ábrázolja, mely egy pár évvel ezelőtt Fehérmegye Csoór népes helységében ’az illető járásbeli előjáróság jelenlétében ment véghez, a midőn a községnek addigi érdemes, derék bírája, Sipos János, ki 20 évig csaknem folytonosan intézte a község ügyeit, nyugalom után vágyva, bírói hivatalát mindszent napján értelmes oktatás mellett átadá megválasztott utódjának, Halgantz Jánosnak. [sic!]”¹⁹

Önálló fényképészeti műterme ekkor még nem volt Schreckernek, így nagy valószínűséggel vagy vándorfényképészként, vagy még inkább egy már üzemelő műterem alkalmazottjaként készíthetett felvételeket az 1860-as évek legelején.

Az első vállalkozás

A fényképész első nagyobb szabású vállalkozása egy személyi album megalkotása volt. A személyi albumok alkalmi jellegűek, bizonyos személyhez vagy eseményhez kapcsolódnak. Ilyenek például egy országgyűlési ülésszak résztvevőinek albumai vagy évfordulókhoz kötött albumok (Podmaniczky-, Steindl-albumok).²⁰ Ezeknél a fényképalbumoknál a képek száma rögzítve van, nem növelhető, képanyaguk gazdag, 100–300 képet is tartalmazhatnak, többnyire egységes kivitelű felvételekkel, melyek többsége egy és ugyanazon fényképésztől ered. A képek méretre szabottak, ez meglehetősen általános a korai albumoknál. Egységes méretük a kezdeti időszakban a vizitkártya-méret volt. Az 1860-as évek végétől a képek mérete is változott, megjelentek a kabinetképek (Kabinettportráts, cabinet cards, kb. 10x14 cm), a nevesebb személyeket általában ezzel a nagyobb alakú mérettel emelték ki. A személyi albumok külső megjelenésükben is eleganciát tükröztek, többnyire nagyméretű, bőrborítású, fémdíszítésű, zománc vagy ezüstveretű fényképalbumokról van szó. Ezek az albumok valóságos ötvösművészeti remek, komoly értéket jelentő alkotások.²¹

¹⁸ HARSÁNYIOVÁ SZCSUKA 2016. 32.

¹⁹ Bírói-pálca átadása. *Vasárnapi Ujság*, 1860. szeptember 9. 445.

²⁰ SZAKÁCS 1985. 7–8.

²¹ Ilyen előkelő fényképalbum például a Simonyi Antal által készített első Deák-album, amely több mint négyezer forintba került. SZAKÁCS 1985. 7.

Schrecker Ignác első személyi fényképalbuma az 1864. évhez, egy jeles alkalomhoz kapcsolódik. A pesti Lloyd-palotában 1864 februárjában rendeztek bazárt a szegények megsegítésére. Az eseményen magyarországi dámáktól is lehetett különféle portékákat vásárolni; Schrecker az árusító hölgyeket fényképezte le a bazáron viselt ruhájukban, stílszerű díszletek között.²² A műtermében készült felvételekből feltehetően egy nagyobb alakú és egy kisebb kivitelezésű fényképalbumot is összeállított, a befolyt összegeket az alföldi szegényeknek kínálta fel. A nagyobb album a dámák 25 portréja mellett egy költeményt is tartalmazott Jókai Móról, az egész mű ára Pesten, illetve Budán 13 forint, míg vidéken 14 forint volt. Ugyan a fényképalbumhoz kizárólag előfizetés útján lehetett hozzájutni, a forgalmazással jól láthatóan egy szélesebb közönséget kívánt megszólítani. Erre utalnak a *Fővárosi Lapok* és a *Vasárnapi Ujság* következő hirdetései is:

„Az előfizetés után két héttel kézbesítetik az album. Előfizetéseket elfogadnak Damjanichné (Egyetem u. 1. sz.); b. Rudnyánszkyné (Nádor u. 11. sz.); Szentiványiné (Üllői út 10. sz.); Kugler Adolf mű és könyvkereskedése (Dorottya u.); Lauffer testv. könyvkereskedése (Váci u.), és Sárkány kereskedése (Váci u. sarkán), melynek egyik kirakatában a bazár-albumba szánt képek legnagyobb része szemlélhető, valamint a kiállító Schrecker Ignác fényképészeti műtermében is (Bálvány u. 3. sz. Kappel féle ház).”²³

„(A bazárban közreműködött hölgyek arcképei) ismét más kiadásban jelentek meg Schrecker Ignác fényképésznél. – Ugyanis egy lapon, kicsinyített alakban, mind a 25 urnő arcképe látható, mindegyiknek sajátkezü névaláírásával együtt. A kisded lap ára csak 1 ft., s az említett fényképésznél (bálvány-utca 3. sz.), valamint a könyv és műkereskedésekben kapható. [sic!]

Miből állt Schrecker Ignác első nagyobb vállalkozásának hirdetése? Schrecker eredetileg két méretben tervezte a dámák arcképeinek közreadását, az eltérő méretekhez értelemszerűen különböző árak is kapcsolódtak, bővítve a fizetőképes kereslet számára a kínálatot. Fontos eleme volt a figyelemfelhívásnak a Jókai által jegyzett költemény, mint ahogy a dámák sajátkezü névaláírása sem véletlenül szerepelt a „kisded lapokon”. Kihagyhatatlan eleme volt ennek a gyakorlatnak a kirakatokban való hirdetés, valamint az újsághirdetések feladása. A számtalan elérhetőség feltüntetése mind azt a célt szolgálta, hogy a lehető legtöbb érdeklődőhöz eljusson Schrecker új fényképalbumának híre.

Schrecker „kampánya” további elemekkel bővült a fényképalbum megjelentetése után. A *Bazár Album* egy díszpéldányát egyenesen Erzsébet császárnénak ajánlotta fel, aki azt el is fogadta, hasonlóan tett József királyi főherceg a neki felkínált albummal. Ezek az ajándékozások, felajánlások az uralkodói, arisztokrata körökben prezentálták Schrecker Ignác szakértelmét és rátermettségét, a felsőbb köröktől származó elismerések ráadásul fontos szerepet játszhattak a műterem és a fényképészeti termékek népszerűsítésében. A feltehetően tudatos vállalkozói stratégia egyes elemei ugyanakkor messze nem váltották be

²² FEJŐS 1958. 217.

²³ A bazár albumra. *Fővárosi Lapok*, 1864. március 13. 239.

²⁴ A bazárban közreműködött hölgyek arcképei. *Vasárnapi Ujság*, 1864. szeptember 11. 384.

a hozzá fűzött reményeket, 1864-ben a sírkövekre alkalmazott fényképek ötlete kegyeleti okokból elutasításra került a városi temetői bizottság részéről.²⁵

A Magyar Akadémiai Album születésének gondolata

Schrecker Ignác első önálló fényképészeti kezdeményezését sikerként élhette meg, egy évvel később ismételten egy személyi album összeállításán fáradozott. A műtermi személy-fényképezés nem válhatott volna népszerűvé, ha a különféle nyersanyagok iparszerű előállítására nem eredményezte volna egy olcsó eljárás elterjedését, ám emellett legalább ilyen szerepet játszhattak a fényképezés és művészek által gyakorolt közönségcsalogató attrakciók. Mivel az akadémikusok egyértelműen a nemzet szellemi grémiumát testesítették meg, a műtermet vezető Schreckernek figyelnie kellett arra, hogy ne a *Magyar Akadémiai Album* életre hívásakor kísérletezzen kockázatos üzleti újításokkal. Mint arra korábban utaltam, és mint azt az alább idézett forrás tanúsítja, az album kiadásának ötlete a fényképezéstől származott. Mindenesetre az üzleti érdekek találkoztak az Akadémia vezetőségének azon szándékával, hogy a díszalbum a neoabszolutizmus időszakának nyilvánosságában teremtsen meg a testület, ezzel pedig a nemzet önreprezentációját. Az album melletti elköteleződés egyik tanújele volt, amikor Eötvös József báró (1813–1871), az Akadémia alelnöke levélben kérte az akadémikusokat, hogy a palota ünnepélyes megnyitására készítendő díszalbum számára fényképeztessék le magukat Schrecker Ignác fényképésznél:

„A Magyar Tudományos Akadémia palotájának ünnepélyes megnyitásaig Schrecker Ignác pesti fényképész ur egy dísz-album kiadására ajánlkozik, mely az Akademiának minden tagját magában foglalja.

Midőn ezen »Akadémiai album« elterjesztése által a kiadó a bekövetkező ritka ünnepélyt emelni és az ekkor életben levő tisztelt tagok külső emlékét egy díszes gyűjteményben az utókornak átadni akarja, – ezzel egyszersmind az »Irói segélyegylet« vállalatához is járulni törekszik.

Az Akadémia tudós tagjai ennél fogva tiszteletteljesen fölkéretnek, hogy, a mennyire foglalkozásuk engedi, fennevezett fényképész urnál (Bálvány-utca 3-ik szám) az említett célra magokat lefényképeztetni ne terheltesse. [sic!]²⁶

Három hónappal később az Akadémia alelnöke újabb levelet intézett a tagsághoz, amelyben kérte az akadémikusokat, amennyiben nem jutnának el Schrecker műtermébe, akkor is küldjenek magukról a fényképésznek egy portrét.

Schrecker Ignácnak ekkoriban nemcsak az akadémikusoknak a tervezettnél lassabb levétele jelentett kihívást, hanem a Helytartótanács vizsgálata is. A hatóság szakértők bevonásával vizsgálta meg a készülő album portréinak minőségét. Erre azért volt szükség, mert a fényképész egy folyamodványban kérte, hogy a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak mellképeit tartalmazó díszalbumot Ferenc József császár fogadja el.²⁷ A szakértői véleményt August Canzi (1808–1866) festő-fényképész foglalta össze. A vizsgálat idején még csak 80 fényképfelvétel készült el, ezek kétharmad részét „tökéletesen jónak és megfelelőnek” ítélték meg a szakértők, ám a fényképek egy részét meglehetősen gyenge

²⁵ Tarka újdonságok. Fővárosi hírek. *Fővárosi Lapok*, 1864. szeptember 20. 891.

²⁶ MTA KIK Kézirattár, Tört. 4-rét, no. 41. Eötvös József körlevele az akadémiai tagoknak, 1864. november 23.

²⁷ FARKAS 2010. 115.

minőségűnek találták. A vizsgálók végül meg sem kísérelték mérlegelni, hogy a király elfogadhatja-e a felajánlást.

A szakértői vizsgálat mellett az album megjelenésének kulcsmozzanata volt egy rendőrfőkapitányi jelentés, amelyben megállapították, hogy Schrecker esetében egy kifogástalan életvitelű művészről van szó. A *Magyar Akadémiai Albumot* a Kancellária végül mégsem fogadta el. Schrecker Ignác még egy utolsó lépéssel próbálkozott, megkérte az uralkodót, engedélyezze, hogy az ő arcképe lehessen az album első oldalán. Ez a felkérés azt jelentette, hogy Ferenc Józsefnek Pestre látogatása alkalmával Schrecker fényképészeti műtermében kellett volna megjelennie. A kérést elutasították, mindez azonban nem befolyásolta az album későbbi általános sikerét, a kisebb kudarc nem volt kihatással Schrecker üzleti életére sem. 1865 novemberében ugyanis István és József főhercegek is megrendelték a díszalbumot, ráadásul a főudvarmesteri hivatal által intézett megrendeléskor az albumok mielőbbi megküldése érdekében a fényképészt meg is sürgették.²⁸ Az album az Akadémia épületének átadójára időben megjelent, az előfizetők december elején vehették kezükbe a díszpéldányokat, később a különféle könyvárusítóknál lehetett hozzájutni az album kétféle verziójához.

A portréfényképezés kihívásai

A fényképalbumba összesen 250 portrékép került be az igazgatósági, tiszteleti, rendes és levelező akadémiai tagokról, annak végén néhány külföldi levelező tagról is látható felvétel. Ez utóbbiakat nem Schrecker Ignác készítette, hanem mint arról a sajtó is megemlékezett, a tagok közbenjárásának eredményeképp kerültek a fényképészhez. Xantus János (1825–1894) például Anatolij Nyikolajevics Demidov gróf (1813–1870), Charles de Montalembert gróf (1810–1870) és Cesare Cantù (1804–1895) portréit továbbította a művészhez.²⁹

Az albumban látható portréképek kivétel nélkül mellképek. A portrékról általában elmondható, hogy frontális, tárgyilagos ábrázolást tükröznek, a képeken nem látható hátter, sem kellék. A portrék ovális kitakarással jelentek meg, kizárólag az arcra és a tekintetre helyezve a hangsúlyt. Puritánságuk okán ezek a mellképek akár igazolványképként is funkcionálhatnának. A kor általános divatjának megfelelően az ábrázolt akadémikusok nagy része sötét színű magyar nemesi ruhában lépett a fényképész elé, nyugat-európai vagy polgári öltözetű személy mindössze egy-két portrén látható.³⁰ Testtartásukat tekintve több esetben került sor ülő portré felvételére, az akadémikusok egy jelentős részét azonban álló helyzetben fényképezte le Schrecker Ignác. Az előbb leírt standard pozitúrától csak néhány esetben történt eltérés, például akkor, amikor az alanyt keresztbe tett kézzel örököltette meg a fényképész.

A fotótörténeti szakirodalomból jól ismert, hogy a szélesebb közönségnek szánt, a tömegtermelés hírnökeként is megjelenő vizitkártya műfaja nem egyszerűen a sablonosságot, a fantáziatlanságot volt hivatott képviselni. Ezek a portréképek ugyanis fontos jelentést hordoztak magukon, mely jelentések a fényképésztől és a fényképalanytól egyaránt származhattak. A portréfényképezésnek nagyon gyorsan kialakultak a bevett kulturális

²⁸ Az akadémiai albumot...Fővárosi hírek. *Fővárosi Lapok*, 1865. november 11. 9123.

²⁹ Xantus János közbenjárása...Fővárosi hírek. *Fővárosi Lapok*, 1865. augusztus 10. 697.

³⁰ BEKE 2004. 216.

1. kép – Fábian István portréja

2. kép – Kriza János portréja

3. kép – Engel József portréja

4. kép – Szemere Miklós portréja

konvenciói, a *Magyar Akadémiai Album*ban szereplőknek ráadásul nemcsak ezeket, hanem a tudós testület szellemiségét tükröző normákat is egyértelműen közvetíteniük kellett.³¹ Innen szemlélve a keresztbe font karú beállítás legalábbis ambivalenciát tükröz, egyaránt kikezdve az alkalom ünnepélyes mivoltát és feszegetve a fényképész által közvetített kulturális gyakorlatok határait. Ezeket a felvett pózokat értelmezhetjük a vizitkártya műfaji konvenciónak felrúgásaként, de akár a fényképész által előírt beállításnak a modellek részéről való megtagadásaként is.

Schrecker Ignác láthatóan a portréképek homogenizációjára törekedett, közvetítve ezáltal a fényképalanyok összetartozását és egyenrangúságát, erre utal az azonos méret, a formátum és – a néha látványosan gyengére sikerült – ovális maszkolás a mellképeken.³² A nagyívű vállalkozás jelentős kihívások elé állította a fényképészt, a két és félszáz modell lefényképezése, az alkalmak leszervezése, a kevésbé jól sikerült beállítások miatti ismétlések rengeteg elfoglaltságot jelentettek. Ez a megállapítás még úgyis fenntartható, hogy egyes akadémikusoktól fennmaradt korabeli források tanúsítják, a vidéki tagok egy részét nem Schrecker Ignác fényképezte le. Mivel a vidéki tagoknak nem volt minden esetben érkezésük a pesti fényképezési műtermet meglátogatni, így Schrecker arra kérte a távolmaradó tagokat, hogy küldjenek számára egy, a hozzájuk legközelebb eső fényképész által és a leveléhez csatolt minta szerint elkészített portréfényképet. Az akadémikusok és a fővárosi fényképész közötti képek cseréjét az Akadémia titkára, Arany János koordinálta.³³

A gyors, kevésbé kimódolt munkának számos jele megmutatkozik a portréképeken. Így például egészen meglepő, hogy az ünnepi díszalbum számára Lugossy József (1812–1884) orientalista akadémikus sérült kézzel volt kénytelen portrét állni, a fényképész egy másik, szerencsésebb beállítással könnyűszerrel orvosolhatta volna ezt az esztétikai malört. Főleg úgy, hogy bármennyire is az egységes arculat megteremtése lebegett Schrecker művészi szemei előtt, több esetben előfordult, hogy kénytelen volt eltérni az albumra nagy általánosságban jellemző álló beállítástól. Batthyány Fülöp herceg (1781–1870) nagyon idősén, 84 évesen került megörökítésre, róla ennél fogva egy ülő portré készült, a kép azonban nem sikerült valami jól, a fényképész érzékelhetően magasabb állásba helyezte fényképezőgépét az ideálisnál. Hasonlóképp nem sikerült eltalálni a kívánt gépállást Dósa Elek (1803–1867) fényképezésekor, a portrén kitüntetett helyen ezáltal nem az akadémikus arca, hanem felsőruházata látható. Ugyancsak idős korára való tekintettel készült ülő portré

5. kép – Lugossy József portréja

³¹ BATCHEN 2009. 87–89.

³² CSILLAG 2011. 335–336.

³³ E. CSORBA 2019. 22–25.

6. kép – Batthyány Fülöp portréja

7. kép – Dósa Elek portréja

8. kép – Esterházy Pál portréja

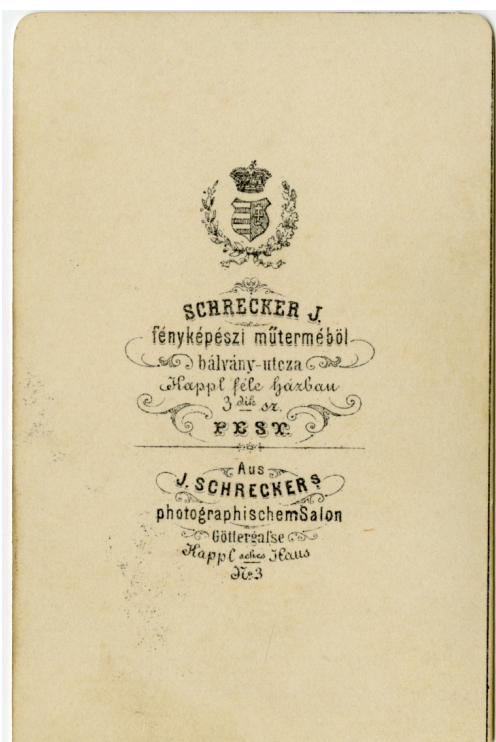
9. kép – Szabó István portréja

Esterházy Pál hercegről (1786–1866), a fényképész a kitakarási technika ellenére azonban nem tudta eltüntetni a karosszék támláját, mely így a fénykép szerves részét képezi. Más esetekben nem a beállítás jelentette a portré színvonalas megvalósulásának akadályát, hanem a túlzott exponálás, Szabó István (1801–1892) arca így alig kivehető, homloka szinte teljesen beleolvad a fénykép háttérébe.

Annak, hogy a portréfényképek nagy gyorsasággal készültek, van egy további árulkodó jele. Az albumban szereplő vizitkártyák a keretből kivehetőek, ebből adódóan láthatóvá válnak a fényképek verzói. A fényképverzók közül öt különböző típusú is felbukkan a fényképalbumban, Schrecker Ignác tehát 1864 novembere és 1865 decembere között legalább ennyiféle verzóval hirdette műtermét. A leggyakrabban előforduló verzón a fényképész műterem címe két nyelven (magyarul és németül) szerepel, a magyar címer, a korona, a babérkoszorú mellett egy díszes ornamentikájú, keretként szolgáló mintázat is látható rajta, valamint két nyelven olvasható a másolást tiltó rendelkezés. A második leggyakoribb verzóról már hiányzik a színes mintázat és a többszörözést tiltó felhívás. A forrásokból ismert, hogy a *Magyar Akadémiai Album* egy jól behatárolható időintervallumban, egy év alatt készült el, ehhez képest a fényképész nem figyelte a verzók egységes megjelenésére, esetleges, hogy melyik mellképhez milyen típusú verzó párosul a díszalbumban. Talán azzal is magyarázható ez a sokféleség, hogy a hatóság által elrendelt szakmai vizsgálat megállapításai után Schrecker nemcsak a silánynak minősített portrékat készítette el újra, de a képek hátoldalán látható verzón is ráncfelvarrást hajtott végre.

10. kép – A leggyakrabban előforduló verzó

11. kép – A második leggyakoribb verzó

Fontos megjegyezni, hogy az előbb kiemelt, rosszul sikerült esetek csak kisebb részét teszik ki az albumban megjelent portréfényképeknek. Farkas Zsuzsa megállapítása szerint azonban Schrecker Ignác fényképei technikailag meglehetősen gyenge minőségűek, ellenben például Klösz György képeivel, aki húsz évvel később, 1886-ban adott ki egy hivatalos fényképalbumot, szintén portréképekből összeállítva.³⁴

Külön meghatározó a portrék minősége olyan modelleknél, akik a korszak leghíresebb akadémikusai közé tartoztak, és akiknek arcképes ábrázolásai a vizuális kultuszteremtés részét képezték. Deák Ferencet (1803–1876) először Simonyi Antal fényképezte le 1861-ben, a következő portrét az államférfiről Schrecker Ignác készítette a most tárgyalt díszalbum számára. Deák arcmásának levétele azonban nem volt könnyen kivitelezhető feladat, mivel a „haza bölcse” portréfényképeinek közlési jogát a pesti árvaház tulajdonolta,³⁵ Schrecker Ignácnak így megegyezést kellett kötnie az árvaházzal. Ugyan Deák portréját elkészíthette a díszalbum számára, ám annak különálló értékesítésétől eltiltották a fényképészt. A *Bolond Miska* élclap korabeli megítélése szerint a fénykép egyébként jól sikerült, „a komolyságot és kedélyt ritka arcon lehet oly harmóniában látni, mint Deák Ferencében. Pompás kép; a jupiteri szemöldöktől az arc legkisebb vonásáig jól találva.”³⁶

Művészi és társadalmi konvenciók

Érdekes kérdést vet fel, hogy vajon maguk a tudósok miképp gondolkodtak az elkészült portrékról. Erre nézve nem rendelkezünk közvetlen információkkal, mindenesetre Henszlmann Imre (1813–1888) művészettörténész esete megenged egy kitérőt ezzel kapcsolatban. A Helytartótanács 1867 januárjában kérte fel a Képzőművészeti Társulatot, hogy adjon írásos szakvéleményt a fényképészet állásáról, mivel a fényképészettel mint mesterséggel nem foglalkozott az 1859. évi iparügyi rendtartás. A hatóság állásfoglalást akart, vajon „szabad művészetnek vagy ipar üzletnek” tekintendő-e a fényképészet.³⁷ A kérdést megvizsgáló bizottságot Barabás Miklós, Orlai Petrics Soma, Perlaki Sándor, Than Károly és Henszlmann Imre alkotta. A bizottság tagjai közül egyedül Barabás Miklós alkotott korábban fényképészként.³⁸

A bizottság véleményét végül Henszlmann Imre foglalta össze. A szakvélemény lesújtó volt a fényképészetre nézve. A bizottság szerint a fényképészet egyáltalán nem művészet, azt pár nap alatt bárki elsajátíthatta a korszakban, kevés előkészület és fáradtság árán.³⁹ Mivel a fényképészeti sokszorosítás veszélyeztette a művészi szerzői jogokat,⁴⁰ szükségesnek tartották a körültekintő szabályozás megalkotását. A fényképészetet ekkor azonban még nem kötötték iparengedélyhez, szabad művészetnek is csak 1872-ben nyilvánították, a szakvélemény tehát nem érte el célját 1867-ben. Az nem ismert, hogy Henszlmann Imre személyesen milyen állást foglalt ebben a kérdésben, vajon ő is egyetértett-e azzal a megállapítással, hogy a fényképészet alacsony színvonalú mesterség. Neve mindeneset-

³⁴ FARKAS 2020. 85.

³⁵ BAJI 2010. 127.

³⁶ TOMSICS 2020. 175–177.

³⁷ FEJŐS 1958. 14.

³⁸ KOVÁCS 1994. 28.; SZEGEDY-MASZÁK 2021. 38–40.

³⁹ FEJŐS 1958. 14.

⁴⁰ TOMSICS 2020. 179.

re ott szerepelt a fényképezészetet elítélő szakértői véleményen, mellképe pedig a *Magyar Akadémiai Album*ban. A két évvel a szakvélemény megjelenése előtt készült fényképen érdekes módon mégis Henszlmann volt az egyetlen akadémikus, aki egy félmosolyt engedett magának a műteremben.

Az 1840-es, 1850-es években a hosszú expozíciós idő miatt egyáltalán nem volt jellemző a fényképeken való mosolygás, hiszen azt hosszú másodpercekig, kezdetben akár teljes percekig kellett volna produkálni a fényképezőgép előtt. A kimerevített arckifejezés természetellenessége mellett fontos még azt is kiemelni, hogy a portréfestészetre visszanyúló ábrázolási sémák miatt egyáltalán nem volt ildomos mosolyogni a fényképeken a korai időszakban. Ugyan a fénykép a század derekán már teljesen kiszorította a miniatűrfestészetet, annak esztétikai sémáit továbbra is fenntartotta. A fénykép funkciója az emlékezést szolgálta, a megörökítés nemcsak a személyiséget, hanem a társadalmi státuszt is tükrözte. Műterembe menni igazi ritkaságnak számított a század derekán, ennél fogva a fényképészhez látogatók méltóságteljes, tiszteletre méltó külsőt vettek fel.⁴¹ A portréfényképezés esetében a merev arcoknak fontos jelentésük volt, egy akadémikusnál az ünnepélyes megjelenés és arckifejezés még inkább indokolt lehetett, nem csak a társadalmi státuszból kifolyólag, hiszen a fényképalbum egy rendkívül jeles alkalomra készült, az Akadémia vezetőségétől származó felhívó levelek pedig csak erősítették az alkotás hivatalos jellegét.

12. kép – Henszlmann Imre portréja

A fényképezési szakemberek természetesen másképp vélekedtek saját tevékenységükről. Egy szakmai orgánumban megjelent cikkében Rupprecht Mihály fényképész mellett érvelt, hogy az elsődleges helyen mindig a fényképész szakértelmének kell állnia, akinek olyan képet kell készítenie, amely egy szakértő meglegedését is elnyerheti. A közönség kívánsága csak másodlagos szempont lehet e felfogás szerint. Rupprecht felhívta a figyelmet, hogy a fényképalany kísérletezhet egy újfajta beállással, csak hogy a fényképésznek feladata a szakmai szempontok érvényesítése. A fényképezészetet nem is annyira mesterségnek, mint inkább művészetnek tartotta Rupprecht az 1880-as évek legelején.⁴²

A Magyar Akadémia Album megalkotása után

Schrecker Ignác személyi fényképalbuma nagy sikernek örvendett, az album portréiból a Tigris fogadóban egy válogatást is kiállítottak a beszámolók szerint.⁴³ A fényképész a ké-

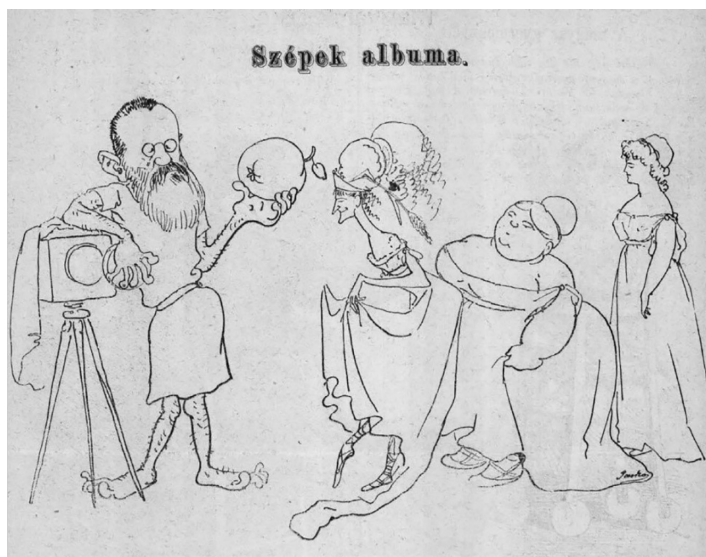
⁴¹ FARKAS 2020. 80–81.

⁴² RUPPRECHT Mihály: A közönség fényképezési ízlése és még valami. *Fényképezési Lapok* 1. (1882):5. 65–66.

⁴³ FEJŐS 1958. 217.

sőbbiekben is nyitott volt a nagyobb volumenű vállalkozásokra, közvetlenül a díszalbum összeállítása után, 1865 végén hozzáfogott az akkor összeülő országgyűlés tagjainak lefényképezéséhez, a képviselők portréinak albumba rendezéséhez. Bár az albummal 1867-ben elsőként készült el, ez az album csak néhány tucat politikus arcmását tartalmazta, tehát messze nem volt teljesnek mondható. Schrecker más fényképészek, így Szentkuty István, Mayer György, de különösen Borsos József és Doctor Albert műtermével nem tudta felvenni a versenyt,⁴⁴ mivel nem állt rendelkezésére kellő segéderő, végül Borsos és Doctor országgyűlési fényképalbuma lett a legismertebb a közönség előtt. Borsos és Doctor munkájukkal kiérdemelték a Ferenc József által adományozott „császári királyi udvari fényképész” titulust.⁴⁵ Azt a címet, amelyért Schrecker Ignác olyan sokat küzdött az 1860-as években, az 1870-es évek elején, és melyet csak többszöri kérelmezésre ítélték oda neki 1871 márciusában.⁴⁶

A későbbi években Schrecker Ignác a férfiportrék után újra női portrékat készített, 1870-ben *Magyar Hölgykoszorú* címmel egy képgyűjteményt akart kiadni a pesti bálók dámáiról, bálkirálynőiről. Ez a vállalkozás azért volt különleges, mert az elkészült képekből a fényképész által előre megadott névsor alapján húszat lehetett beválogatni az albumba, ezáltal fényképalbumok más és más tartalommal juthattak el a megrendelőkhöz. A dá-

13. kép – Gúnyrajz Schrecker Ignác *Magyar Hölgykoszorú* című albumának munkálatairól

mák portréiból készített összeállításból Schrecker küldött egyet a württembergi hercegnek, a porosz, a holland és a belga királynak. Munkájáért a művész megkapta a luxemburgi tölgykoszorú-rendet.⁴⁷ A szakmai elismerések mellett azonban számolnia kellett a közvélemény rosszszallásával is: a *Borsszem Jankó* című élclap karikatúráival leginkább hírlapi hirdetése miatt támadta a fényképészt, utalva arra, hogy Schrecker a hölgyek szépségét felhasználva kíván hírnévre szert tenni.

Schrecker Ignác, akit a kortársak az egyik legismertebb fényképészként tartottak számon,⁴⁸ folyamatosan azon munkálkodott, hogy kielégítse a megrendelők igényeit, hogy a technikai és üzleti újításokat meghonosítsa a hazai közönség előtt, mindezt úgy, hogy az esztétikai kíváncsiság mellett méret és felhasználás szempontjából a praktikum-

⁴⁴ FARKAS 2009. 124–127.

⁴⁵ FARKAS 2009. 191–198.

⁴⁶ FARKAS 2010. 115.

⁴⁷ FARKAS 2005b. 143.

⁴⁸ BOGDÁN 2005. 130–131.

nak is megfeleljenek alkotásai. A minőséget érő kihívások és megpróbáltatások tanúságjelei maguk a portréfényképek, hiszen a számos díjat és elismerést magáénak mondható Schrecker fényképei a szakavatott szemeket sokszor nem győzték meg a minőségi elvárások maradéktalan teljesüléséről.

A fényképész a magyarországi próbálkozások után, második házasságkötését követően európai körútra indult. 1876-ban átadta műtermét első házasságából született fiának, Maximiliánnak (Miksának), és Bécsbe költözött, ahol tovább munkálkodott fényképészként. Tartós letelepedésre azonban nem vállalkozott, hiszen az elkövetkező években Belgiumban, Franciaországban, később Pula városában dolgozott, 1881-ben pedig Linzbe költözött. Elhivatottságával kapcsolatban beszédes, hogy 1888. január 22-én, egy munkautja során érte utol a halál.⁴⁹

A *Magyar Akadémiai Album* születésének története a fényképészeti műtermek előtt álló korabeli lehetőségekről és a portréfényképezés divatjáról is egyaránt fontos tanulságokkal szolgál. Schrecker Ignác munkássága jól tükrözi a műtermi magyar fényképészet első generációja előtt álló lehetőségeket, a különféle szakmai kihívásokat. Üzleti megfontolásai, újító ötletei az újsághirdetésekből és az elkészült munkákból is előtűnnek, fényképalbumai – élén a most bemutatott díszalbummal – olyan műveknek számítottak, amelyek meghatározták a műtermi portréfényképezés korabeli arculatát. A jól működő üzletvitel azonban még nem jelentette az elkészült portréképek esztétikai élvezhetőségét, művészi kiegyensúlyozottságát. A kiemelt portréképek rámutattak, hogy Schreckernek már egy sikeresnek mondható nagyobb vállalkozással a háta mögött, megfelelő személyi apparátussal és felkészültséggel sem volt egyszerű feladat a több száz személyi akkurátus megörökítése. A *Magyar Akadémiai Album* számára készült portrék egy része nemcsak album formátumban került forgalmazásra, később önállóan is megjelentek a piacon. Az érdeklődő közönség ezáltal több helyütt szembesülhetett Schrecker Ignác portréfényképeinek minőségével, melyet már a hatósági vizsgálat is kritika tárgyává tett. A fényképész által jegyzett díszalbum bár nagyívű vállalkozásnak számított, annak keletkezési körülményei előrevetítették a néhány évvel később az országgyűlési fényképalbum körül kialakult versenyt, melyben Schrecker Ignác végül alulmaradt.

KÉPJEGYZÉK

1. kép	Fábián István portréja. MNMKK OSZK Történeti Fénykép- és Interjútar, FAlbum 1222, FTA 3285
2. kép	Kriza János portréja. FTA 3280
3. kép	Engel József portréja. FTA 3298
4. kép	Szemere Miklós portréja. FTA 3309
5. kép	Lugossy József portréja. FTA 3268
6. kép	Batthyány Fülöp portréja. FTA 3239
7. kép	Dósa Elek portréja. FTA 3350
8. kép	Esterházy Pál portréja. FTA 3244

⁴⁹ HAILEY 1993. 11.

9. kép	Szabó István portréja. FTA 3278
10. kép	A leggyakrabban előforduló verzó. FTA 3371
11. kép	A második leggyakoribb verzó. FTA 3238
12. kép	Henszlmann Imre portréja. FTA 3367
13. kép	Gúnyrajz Schrecker Ignác „Magyar Hölgykoszorú” című albumának munkálatairól. <i>Borsszem Jankó</i> , 1871. február 5. 609.

FORRÁSOK

MTA KIK Kézirattár Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye
 Borsszem Jankó, 1871
 Fényképészeti Lapok, 1882
 Fővárosi Lapok, 1864–1865
 Vasárnapi Ujság, 1860, 1864

IRODALOM

BAJI 2010	BAJI Etelka: Bécsi kóstoló. <i>Fotóművészet</i> 53. (2010):1. 126–128.
BANN 2001	BANN, Stephen: <i>Parallel Lines. Printmakers, Painters and Photographers in Nineteenth Century France</i> . New Haven – London, 2001.
BATCHEN 2009	BATCHEN, Geoffrey: Dreams of ordinary life: cartes-de-visite and the bourgeois imagination. In: <i>Theoretical Snapshots</i> . Eds. LONG, Jonathan J. – NOBLE, Andrea – WELCH, Edward. London – New York, 2009. 80–97.
BEKE 2004	BEKE László: A Magyar Tudományos Akadémia és a fotográfia. In: <i>A Magyar Tudományos Akadémia képzőművészeti kincsei</i> . Szerk. PAPP GÁBOR György – ANDRÁS Edit. Budapest – Veszprém, 2004. 31–32.
BICSKEI – UGRY 2018	BICSKEI Éva – UGRY Bálint: <i>150 éves az Akadémia székháza. Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet</i> . Budapest, 2018.
BOGDÁN 2005	BOGDÁN Melinda: A világot kiállítani és megörökíteni. <i>Tabula</i> 8. (2005):1. 128–132.
CSILLAG 2011	CSILLAG Katalin: Fotótörténeti ritkaságok az Országos Széchényi Könyvtárban. In: <i>Szöveg-émlék-kép</i> . Szerk. BOKA László – P. VÁSÁRHELYI Judit. Budapest, 2011. 314–344.
DAHLGREN 2010	DAHLGREN, Anna: Dated Photographs. The Personal Photo Album as Visual and Textual Medium. <i>Photography & Culture</i> 3. (2010):2. 175–194.

- E. Csorba 2019 E. CSORBA Csilla: Arany János és a fényképezés. In: *Arany János és a fényképezés. Ország Antal fotográfus (1821–1878) pályaképe*. Szerk. E. CSORBA Csilla – SÍPÖCZ Mariann. Budapest, 2019. 9–52.
- FARKAS 2005a FARKAS Zsuzsa: Festő-fényképészek, 1840–1880. *Fotóművészet* 48. (2005):3–4. 122–129.
- FARKAS 2005b FARKAS Zsuzsa: A szépség-fényképek karikatúrái. In: *Magdi könyve. Képek és írások Kolta Magdolna (1958–2005) emlékére*. Szerk. KINCSES Károly. Kecskemét, 2005. 141–145.
- FARKAS 2009 FARKAS Zsuzsa: *Embermásoló. Borsos József festőművész fényképeinek története (Veszprém 1821. december 20. – Budapest 1883. augusztus 19.)*. Kecskemét, 2009.
- FARKAS 2010 FARKAS Zsuzsa: Ki fényképezhetette a királyt? A hatalom jelképei. *Fotóművészet* 53. (2010):3. 114–119.
- FARKAS 2020 FARKAS Zsuzsa: Hazánk jelesei album, 1886. In: *Fotótörténet 1. A Magyar Fotótörténeti Társaság Évkönyve*. Szerk. FEJŐS Zoltán. Budapest, 2020. 77–92.
- FEJŐS 1958 FEJŐS Imre: Fényképészetünk első virágkora (1855–1885). In: *Folia Archaeologica 10. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának Évkönyve*. Szerk. FÜLEP Ferenc. Budapest, 1958. 209–223.
- HAILEY 1993 HAILEY, Christopher: *Franz Schreker, 1878–1934. A Cultural Biography*. Cambridge – New York, 1993.
- KOVÁCS 1994 KOVÁCS Ida: Fényképek a Petőfi Irodalmi Múzeumban. In: *Érték a fotóban. Országos Fotótörténeti Konferencia előadásainak anyaga*. Tata, 1993. szeptember 27–28. Szerk. SOMORJAI József. Tata, 1994. 25–31.
- STEMLERNÉ BALOGH 2009 STEMLERNÉ BALOGH Ilona: *Történelem és fotográfia*. Budapest, 2009.
- SZAKÁCS 1985 SZAKÁCS Margit: A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum fényképalbumainak katalógusa (1861–1945). I. rész. In: *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve 1984*. Szerk. HOLLÓS Alfréd. Budapest, 1985. 5–94.
- HARSÁNYIOVÁ SZCSUKA 2016 HARSÁNYIOVÁ SZCSUKA Katalin: *Szathmáry Király Pál fényképalbuma (1861–1870 k.)*. Kézirat (Szakdolgozat). Miskolc, 2016. (<http://midra.uni-miskolc.hu/document/23487/18137.pdf>) [2024.03.26.]
- SZEGEDY-MASZÁK 2021 SZEGEDY-MASZÁK Zsuzsanna: Magánúton – Barabás Miklós fényképészeti receptkönyve. *Fotóművészet* 64. (2021):4. 38–45.

- TARCAI 1993 TARCAI Béla: A miskolci fotográfia múltjából. Egy polgárcsalád a századfordulón. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31. (1993):1. 375–393.
- TOMSICS 2009 TOMSICS Emőke: A valóság és képi mása. A fotográfia az 1867. évi koronázáson. *Történelmi Szemle* 51. (2009):3. 385–417.
- TOMSICS 2020 TOMSICS Emőke: Hogyan lett Bismarckból Deák? A fényképek hatása a politikusi imázsra a Deák-ikonográfia tükrében. In: *Zalai Múzeum* 25. Szerk. KOSTYÁL László. Zalaegerszeg, 2020. 169–194.
- UNGARN AUF
DER WIENER
WELTAUSSTELLUNG
1873 *Ungarn auf der Wiener Weltausstellung 1873. Special-Catalog der ausgestellten Gegenstände der Urproduction, Gewerbe, Wissenschaft und Kunst. I–II.* Budapest, 1873.